

Косюк Н. М.,

аспірант кафедри української літератури

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ОНІРИЗМ У ПРОЗІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО («ДИВНА ПРИГОДА», «ВИРИВКИ З МЕМУАРІВ ОДНОГО СТАРОГО ГРІХОВОДИ»)

Анотація. У статті досліджуються твори неординарного українського письменника початку ХХ століття Агатангела Юхимовича Кримського, а саме «Дивна пригода», «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди». У «Дивній пригоді» розглядаються оніричний стан героя та вплив сну на дійсність і на нього самого. Змішування цих понять призводить оповідача до порушення в підсвідомості і проявляється таким психічним станом, як істерика. Другий досліджуваний твір є продовженням першого, проте «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» – суцільний перепис сну. Характерними рисами цих творів є поєднання дійсності і сну, відтворення картин життя персонажа в мемуарах за допомогою фрагментів сну та цілком реальних подій, порушення сприйняття часу та простору оповідачем.

Ключові слова: Агатангел Кримський, оніризм, сон, підсвідомість, свідомість, дійсність, істерика, психіатрія.

Постановка проблеми. Агатангел Кримський – одна з найбільш загадкових і малодосліджених постатей в історії української літератури. Він є представником так званої людини fin de siècle. Неординарність набутку письменника час від часу привертала увагу науковців, проте з різних причин багатоаспектність його творчості, як і особистість, досліджена частково. Актуальність статті є безумовною через те, що під час аналізу прозової спадщини Агатангела Кримського попередниками не використані здобутки гуманітарної науки, які дають можливість заглибитись у таємниці оніричних механізмів, закони і закономірності людського сномислення, сюжетної та композиційної побудови сновидінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх трьох десятиліть творчі надбання митця почали ґрунтовно досліджуватися літературознавцями. Однією з перших окреслила провокативні аспекти творчості Агатангела Кримського науковець Соломія Павличко в монографії «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського», акцентувавши увагу на психоаналітичних аспектах, які уже на той час набули популярності в західноєвропейській науковій думці. Праці З. Фрейда та К. Юнга, присвячені проблемам психічного підсвідомого та теорії тлумачення сновидінь, стали базисом для сучасних наукових розвідок у галузі літератури та літературної критики. Це і стало головним засобом інтерпретування творчості Агатангела Кримського.

Метою статті є аналіз законів та закономірностей людського мислення з використанням психоаналізу на прикладі творів «Дивна пригода» та «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» Агатангела Кримського.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку ХХ століття Агатангел Кримський у своїй творчості звернувся до розкриття психологічних станів людини у кризовій ситуації. Митець ок-

реслює чинники, які найчастіше є важелем змін у душевних переживаннях героїв. Найчастіше сновидіння впливає на створення та зображення власного світу у свідомості головних героїв, що репрезентовано в досліджуваних оповіданнях «Дивна пригода» та «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди».

Медицина трактує сон як «змінений стан свідомості проти-лежний неспанню, при якому відсутні рухи, ослаблені м'язи, загальмована діяльність центральної нервової системи. В основі сну лежить природне гальмування кори головного мозку» [1, с. 150]. Самого поняття сну і похідних від нього фактично ніхто не визначав і не досліджував до німецького психіатра З. Фрейда, проте відомо, що давньогрецький філософ Платон вважав сон цариною чуттєвого, а Аристотель вказував на те, що сновидіння – це певна сукупність подій та образів, які були сприйняті органами чуттів впродовж дня і виявляються уві сні [2, с. 423–432].

Влучною є думка літературознавця М. Войни: «У художній літературі оніризм – це вид художньої образності, який постає в оніричному просторі, де образ може набувати найрізноманітніших форм, він деформується найхимернішим та найпарадоксальнішим чином під час перебування героя в стані сну» [3, с. 45]. Учений Еріх Фром писав: «Історія тлумачення сновидінь починається зі спроб осягнути їхній смисл, зрозуміти, що насправді відбувається з душею, позбавленою тілесної оболонки, зрозуміти голоси духів та привидів. При цьому сновидіння зовсім не розглядалися як психологічне явище» [4, с. 228]. Хибність такого підходу до інтерпретації оніричного стану людини є очевидною. Намагання зрозуміти сон як відображення роботи мозку сплячої людини є основою психологічного підходу. З вищесказаного логічно буде визначити, що деякі науковці визнають лише два потрактування оніризму – психологічне й непсихологічне. Якщо ж звернутися до психоаналізу, то можна сказати, що цілком очевидним є те, що чинниками, які породжують вчинки пересічної людини, виступають процеси, які відбуваються в її підсвідомості. Проте вони не завжди є прийнятними для особистості: йдеться про бажання, яких люди бояться або соромляться в собі, намагаючись їх приховати, а в деяких випадках – зовсім позбутися. Інколи такі сні лякають, тому що несуть неприємну інформацію, як у випадку оповідача з оповідання Агатангела Кримського «Дивна пригода»: «Ви, читачу, певне знаєте з власного досвіду таке явище, що раптом вам у голові перебіжить легкий туманець; в-очу трохи потемніша, зарябіє, замріє; перед очима неначе пронесеться густою сипучою хвилею дрібнесенький мак, мак, мак; а потім на хвилину знову проясніша. Отаке, як стій, трапилося і міні. Тільки ж серед того моментального диму й туману, серед того прудкого макового мигання, невиразно майнула в моїй уві ще й чиясь одхилена назад мертво-бліда голова,.. голова з заплющеними

очима... Голова та погруддя... На подушці... Ні, не на подушці, а в домовині!.. Голова Андрія Олександровича!.. Все це тяглося мабуть не більш, як пів секунди..., коротесенький момент... і знову в-очу стало ясно, все розвіялося» [5, с. 35].

Як бачимо, ця ситуація є оманливою для чоловіка, проте таким чином він отримує інформацію на підсвідомому рівні про смерть старого сусіда Андрія Олександровича. Через кілька днів і справді дійшла до них ця новина. Такий розвиток подій вразив оповідача: «Я, звісно, не міг вияснити тієї загадки – і це мене сердило. Сердило, бо руйнувало той гармонійний раціоналістичний світогляд, який я собі був виробив. Сердило, бо вносило в мій світогляд ірраціональний елемент, вносило дисгармонію. Нічого не могло б бути кращого, як мати право сказати собі: «Все це – чисто випадковий збіг фактів. Тільки діти, та ще старі баби, можуть вірити в забобони!»» [5, с. 35].

Цікавими є концепції сну німецького й швейцарського психіатрів З. Фрейда та К.Г. Юнга, вони різняться між собою. Е. Фромм окреслив їхні наукові позиції так: «Якщо Фрейд спирався головним чином на довільні асоціації та розумів сновидіння як вираження витіснених бажань, відчутих у дитинстві, то Юнг відходив від концепції вільних асоціацій і так само догматично схилився до того, щоби загалом інтерпретувати сновидіння як вираження мудрості нашої свідомості» [4, с. 222]. Відомо, що К.Г. Юнг схилився до думки про те, що сні є засобом спілкування людини із Вищим над собою – Богом.

Дослідники В. Баняс та Н. Баняс вказують на ще одну відмінність концепцій психіатрів: «І ще однією суттєвою відмінністю між концепціями Юнга і Фрейда є те, що другий сприймав сні як фасад, за котрим щось ретельно приховано, тоді як Юнг наполягав на безпосередньому сприйнятті інформації, ними породженої» [6]. Підтверджуючи теорію Юнга, оповідач вищезгаданого твору Агатангела Кримського, довго думаючи про книжки Андрія Олександровича та рукописні позначки в них, породив у власній підсвідомості картини життя, які стали поштовхом до віщого сну: «І чи приснилося мені чи це була мана така? Я побачив, що стою нишком, незримий, у московській кімнаті Андрія Олександровича і потайки дивлюся на його, а він сидить за столом, спиною до мене, і мене не бачить. От він налаштувався писати. Я тихесенько нахилився над його плечем і, мов у шапці-невидимці, вільно читатиму все, що він там має накидати на папері. Начеркав він заголовок «Мемуари старого гріховоди» і нервово заходивсь писати. Він пише – а я жадібно слідкую за ниткою його оповідання; він пише – я все те аж ковтаю. Хвилююся, потерпаю аж млосно міні... А! Аж ось коли міні зовсім з'ясувалося всі ті його короткі, лаконічні натяки, які списано було на папірчику, вложеному в «Бустан»!.. Андрій Олександрович дописав і спинивсь. Його вхопив пароксизм гістерики – і він пронизував голосом завив, як вовк. Міні стало й болюче й моторошно. Я сам аж трусився з нервового зворушення...» [5, с. 39].

Не менш цікава думка щодо розуміння снів належить психіатру Е. Фромму. Його розуміння цього явища зосереджуються навколо підсвідомості: «Підсвідомість – це дещо інше, ніж міфічний генетичний досвід, як уважав Юнг, і ніж змістилище ірраціональних сил лібідо, як уважав Фрейд. Свідомість – це діяльність мозку в стані, коли ми оперуємо із зовнішнім світом, тобто коли ми діємо. Підсвідомість – це те, що відбувається в мозку в стані, коли всі наші зв'язки із зовнішнім світом відключені і ми звернені не на дію, а не сприйняття себе. Підсвідомість – це те, що «працює», коли ми перебуваємо в специфічно-

му стані – стані не діяльності» [1, с. 193]. Агатангел Кримський у слова наратора твору «Дивна пригода» вкладає своє розуміння цього явища: «Звичка до раціоналістичного думання, яку ми всі набуваємо через школу, через перечитані книжки, через усю систему нашого виховання, аж надто швидко зробила для мене своє заспокійливе діло. Я вияснив собі цілу подію, як наслідок того прихованого психологічного процесу, що відбувався в моїй душі і в моїй голові не свідомо, а «підсвідомо». Мій розум говорив міні: «Ти свого часу збирав деякі звістки про життя Андрія Олександровича..., і ти ж його особисто знав і бачив! Ти силкувався вгадати його душу; ти, напружуючи думку і фантазію, міркував над коротенькою, мабуть, автобіографічною записочкою, яка залишилася од нього, – і вже тоді був несвідомо збудував собі деяку гіпотетичну його біографію, тільки не звів її до системи. Отож, хоч далі ти й покинув гадати про покійника, а «підсвідомість» твоя, dein Unterwissen, своє діло вже вчинила. Те, що тобі тепер приснилося, є більше-менше нормалістичний результат давно одбутої розумової праці – і логіки, і психології» [5, с. 40–41].

В оповіданнях «Дивна пригода» й «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» Агатангел Кримський відійшов від традиційної манери викладу та трактування подій, пов'язаних із оніричним станом персонажа. Оповідання «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» з підзаголовком «Матеріали для діагнозу psychopathiae sexualis» є продовженням твору «Дивна пригода». Викладений на папері сон наратора з оповідання «Дивна пригода» набув реалістичних рис і оприявнився у наступному творі. «Підсвідомо видумка» стала дійсністю і при зустрічі оповідача з Радковським – однокласником і фігурантом насмішок як Андрія Олександровича, так і всього класу: «Виходить: те, що я написав про Радковського, не є моя «підсвідомо» видумка, а щира правда? А коли так, то може й всі нічі подробиці, що я накидав на папір за своїм сном, вони – так само не моя видумка, а дійсна правда?!...» [5, с. 43].

Посєднавши світ сновидінь з реальним, автор зазирнув у безкінечний простір підсвідомості героїв, цим самим зміг уникнути паралелі між примарним і справжнім. Після того, як оповідач описує на папері те, що зміг побачити уві сні, він дуже втомлюється, часто залишається під впливом пережитого й написаного пізніше. Як наслідок, відбувається роздвоєння свідомості: «Спочину трохи: втомивсь писати... Чогось я роздвоююся. Оце зараз міні здалося, що я не один, а двоє. Один «я» сидить у кріслі, держить перо в руках й втупив очі в лампу, а другий «я» стоїть у кутку, зложив руці на грудях і дивиться на першого «я» моє тіло, а в другого «я» – моя думала... Як написав я оці рядки, то обидва «я» зіллялися до купи. Ні, я не в куткові стою, а сидю на кріслі» [5, с. 61]. Оповідач, працюючи над мемуарами, настільки переймається історією життя старого сусіда, що всі події пропускає крізь свою підсвідомість та розум, через це із ним трапляється істерика: «Ха-ха-ха!... ха-ха-ха!... годі... ха-ха-ха!... Ну, можеш, Андрій Олександровиче, поздоровити себе, це ж у тебе самого проявилася гістерики!.. Що за курйозне почування? Чого я зареготавсь? Чого я тепер регочусь? Хіба мені хочеться??... Ах, оті сльози, – ну, нарешті! Таки прийшли!...

Ох, а як же давно бажав я та й бажав тих сліз! Як давно ждав я тієї полегкості!... Та її не було. Лийтеся, лийтеся сльози!... Лийтеся, кажу!!... А! Перестали?! ...Ха-ха-ха! Знов мимовільне реготання... Гістерики? – Дарма! Гістерики тепер міні буде щастя: я через неї, десь певне, змогтиму заплакати.

Констатую кумедне почування: здається, що я починаю сам перед собою роль грати, сам себе одурювати. Спершу, в самому початку, я був хтів спинити свій сміх, та не міг. А тепер, оце саме зараз, я сміюся вже ніби умисне, бо виринула гадка: «Це в тебе гістерика, а в когось гістерика, то ті люди навпереміну сміються та ридають». Отож, ледві я це подумав, як ізнов зареготався, ридаючи рівночасно. Доки реготівсь, наспіла нова згадка: «Ще ж вони ламають собі руки», – то й я миттю собі заламав руки. Несподівано, зараз після того я подумав: «А! Ще ж вони кусають собі пальці і трусяться всененьким тілом», – отож і я почав гризти собі пальці, а затрусився – дак немов з пропасниці. Та ні, ні! Я себе не одурюю, я ніякої ролі не граю. Бо от я хочу перестати труситися, а не можу... Міні аж писати важко: з того трусіння перо з рук випадає... Ха-ха-ха!.. ох!.. ха-ха-ха!.. І оцей сміх, що я сміюся, то знов-таки проти волі: я ж бо не хочу, не хочу сміятися... Ха-ха-ха! Як смішно міні з усієї цієї okazji! Тільки ж ізнов заскеміло серце... Болить... Ох!!!...» [5, с. 64–65].

Занурення героя в чуже життя через сновидіння порушило його психічний стан, спричинило невроз. Письменникові вдається розкрити внутрішній стан оповідача через його монологи. Слід зазначити, що невротичний герой, властивий літературі fin de siècle, дає можливість митцям окреслити внутрішній світ людини: мінливий, крихкий, багатий.

Висновки. У досліджуваних творах Агатангела Кримського простежується різний ступінь використання оніристичних прийомів (мовленнєва гра, психічні стани людини). Якщо оповідання «Дивна пригода» насичене снами, то «Віривки з мемуарів одного старого гріховоди» є зображенням сну, який наснився оповідачеві в першому творі.

Таким чином, досліджувана проза Агатангела Кримського спрямовує читача до її неоднозначного трактування. Твори письменника слід аналізувати з позиції інтерпретації сновидіння, які необхідно розглядати крізь призму психоаналітичної теорії. Сучасне літературознавство потребує належного осмислення впливу процесів авторського снотворення і снуявлення на художній текст на рівні мікрообразів, архетипів, що й стане предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Мацко Л. Основи психології та педагогіки : [навчальний посібник] / Л. Мацко, М. Прищак. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 158 с.
2. Аристотель О сновидениях / Аристотель ; пер. О.А. Чулков // Академия : материалы и исследования по истории платонизма : сб статей / отв.ред. А.В. Цыб. – Вып. 6. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 482 с.
3. Война М. Оніризм як проекція буття у новелістиці Цань Сюе / М. Война [Електронний ресурс]. – Режим доступу : philology.knu.ua/files/library/lit_st/42-1/27.pdf.

4. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; общ. ред., сост. и предисл. П.С. Гуревича. – М. : Республика, 1992. – 430 с. – (Мыслители XX века).
5. Кримський А. Повістки та ескізи / А. Кримський ; упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Г.Г. Останіної ; художнє оформлення Д.В. Мазуренка. – К. : Твімінтер, 2011. – 424 с.
6. Баняс В. Сон у літературі романтизму / В. Баняс, Н. Баняс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : journals.hnpu.edu.ua/ojs/liter/article/view/1607.

Косюк Н. М. Оніризм в прозе Агатангела Кримського («Странное приключение», «Отрывки из мемуаров одного старого греховника»)

Аннотация. В статье исследуются произведения неординарного украинского писателя начала XX века Агатангела Ефимовича Кримского, а именно «Странное приключение» и «Отрывки из мемуаров одного старого греховника». В «Странном приключении» рассматриваются онирическое состояние героя и влияние сна на действительность и на него самого. Смешивание этих понятий приводит рассказчика к нарушениям в подсознании и проявляется таким психическим состоянием, как истерика. Второе исследуемое произведение является продолжением первого, но «Отрывки из мемуаров одного старого греховника» – сплошное переписывание сна. Характерными чертами этих произведений являются соединение действительности и сна, изображение картин жизни персонажа в мемуарах при помощи фрагментов сна и вполне реальных событий, нарушение восприятия времени и пространства рассказчиком.

Ключевые слова: Агатангел Кримский, оніризм, сон, подсознание, сознание, действительность, истерика, психиатрия.

Kosyuk N. Onirism in Agatangel Krymskiy prose (“A strange adventure”, “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser”)

Summary. The article investigates the works of one extraordinary Ukrainian writer of the beginning of the twentieth century Agatangel Krymskiy namely “A strange adventure” and “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser”. The oneiric state of the hero and the impact of sleep on the reality and himself are considered in the work “A strange adventure”. The mixing of these concepts leads to violations of the narrator’s subconscious and manifests itself in such a mental state like hysterics. The second writing being studied is a continuation of the first one, but the work “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser” is complete sleep copying. The characteristic features of these writings are the conjunction of the reality and a dream, the illustration of the character’s life aspects in his memoirs with the help of a fragment of a sleep and quite real events, the perceptual disability of the time and the space by the narrator.

Key words: Agatangel Krymskiy, onirism, sleep, unconscious, consciousness, reality, hysterics, psychiatry.